

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ДО ПРАЦІ В ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

В статті розглянуто складний процес формування мотивації до праці у осіб з обмеженими фізичними можливостями, кінцевою метою якого є ефективне працевлаштування інвалідів.

Ключові слова: соціальний захист, особи з особливими потребами, інваліди, зайнятість, мотивація, працевлаштування, соціалізація, професійна реабілітація, потреби.

V. A. OVERCHUK

Donetsk National University

FEATURES OF FORMATION OF LABOUR MOTIVATION OF INDIVIDUALS WITH SPECIAL NEEDS IN MODERN CONDITIONS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

The article is considered with complicated process of labour motivation of people with limited physical abilities, which final goal is effective employment of physically challenged persons. Only two out of hundred physically challenged persons recovered their efficiency. This causes to social tension, poverty, exposure, material and moral degradation of people with disabilities and their families. The author believes that employment and vocational rehabilitation of the physically challenged persons is necessary stipulation for achieving right spiritual condition of the nation, a high level of social maturity and morality of society. It determines the necessity of these process investigations and improve their directions of justification, which are extremely difficult problem.

Keywords: socially-oriented labour market, employment, unemployment, socialization, labour, labour force, needs.

Вступ. В соціально-економічній політиці розвинених держав світу значне місце відводиться реалізації заходів щодо забезпечення соціальної захищеності та соціально-психологічного супроводу осіб з обмеженими фізичними можливостями, до яких належать інваліди [1].

Особливого значення ці заходи набули для України в сучасних умовах реалізації стратегічного курсу побудови соціально орієнтованої ринкової економіки та інтеграції у світовий економічний простір. Нині в Україні проживає майже 3 млн інвалідів, або 6,3% від чисельності усього населення, з них більше 80% працездатного віку. Одним із регіонів країни, де зосереджена найбільша кількість інвалідів і гостро постала проблема їх працевлаштування, соціально-психологічного супроводу та професійної реабілітації, є Вінниччина. Тут мешкає 113 тис. осіб з обмеженими фізичними можливостями і кожного року зростає їх кількість (майже на 8 тис. осіб у віці 16 років і старше) та ступінь інвалідності, причому вищими темпами, ніж в середньому по Україні.

На Вінниччині працює унікальна державна установа – Вінницький міжрегіональний центр професійної реабілітації інвалідів «Поділля», який разом із наданням професійної освіти надає соціальний, психологічний і медичний супровід зазначеній категорії. Тобто людина вчиться і в цей же час за нею наглядають лікарі, займається психолог і соціальні фахівці. Це дозволяє людям з особливими потребами краще адаптуватися до життя.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проте тільки два інваліди із ста, які проходять повторний огляд, відновлюють свою здатність до праці та не відчувають психологічного дискомфорту при виконанні своїх професійних обов'язків [2]. Це спричиняє соціальну напругу, бідність, незахищеність, матеріальну і моральну деградацію осіб з обмеженими фізичними можливостями та їх сімей. Тому необхідною умовою досягнення сприятливого духовного стану розвитку нації, високого рівня соціальної зрілості і моральності суспільства є працевлаштування, соціально-психологічний супровід та професійна реабілітація інвалідів. Це зумовлює необхідність дослідження цих процесів та обґрунтування напрямів їх покращання, що є надзвичайно складною проблемою.

Метою нашого дослідження є виявлення особливостей формування мотивації до праці, проведення професійної реабілітації інвалідів у сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є процеси: професійної реабілітації, соціально-психологічного супроводу праці інвалідів на підприємствах, в установах, організаціях Вінницької області.

Предмет дослідження – проблеми формування мотивації до праці у осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Для України питання соціальної захищеності та психологічного супроводу осіб з обмеженими фізичними можливостями надзвичайно актуальне. Це викликано рядом причин, основними з яких є

демографічні, соціально-економічні, політичні і психологічні [3].

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Дослідженням проблем мотивації праці в різні часи займалися провідні вчені, які вивчали мотивацію, а саме: Ф. Герцберг, Е. Лоулер, А. Маслоу, Л. Портер, Тейлор та інші. Серед вітчизняних науковців питаннями мотивації, формування ринку праці та зайнятості населення займалися В. М. Акимов, О. А. Бугуцький, А. Ф. Бурик, М. Х. Вдовиченко, О. Д. Гудзинський, Б. А. Деготь, В. С. Дієсперов, М. Й. Малік, В. К. Терещенко та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними причинами збільшення кількості інвалідів, особливо дітей є:

По-перше, зuboжіння значної частини населення, що значною мірою вплинуло на погіршення його здоров'я, а також незадовільний стан довкілля, насамперед викликаний згубними наслідками Чорнобильської катастрофи, травматизм через військовий конфлікт на сході країни, на виробництві і в побуті, зростання злочинності.

По-друге, зростання бідності, в перше чергу серед соціально вразливих верств населення, до яких належать також інваліди, спонукали їх змінити свою психологічну поведінку часто від спостережної, очікувальної та пасивної до вимушеного наполегливого пошуку роботи для отримання доходів на утримання себе і своєї сім'ї. Тобто почав змінюватися розподіл ролей всередині сім'ї – інваліди переходять із категорії утриманців до годувальників.

По-третє, інваліди належать до соціально вразливих верст населення, які не можуть конкурувати на ринку праці на рівні з іншими особами через свої фізичні чи психічні вади, тим більше, що кон'юнктура ринку праці нині не сприятлива [2].

По-четверте, в нинішніх соціально-економічних умовах, перебудови системи працевлаштування, професійної підготовки, соціального захисту тощо виникла гостра потреба у наданні допомоги щодо соціально-психологічної адаптації громадян до нових економічних і політичних умов, а також їх реабілітації. Звичайно, в першу чергу це стосується інвалідів.

Україна має вирішувати цілий комплекс проблем, щоб сприяти повноцінній інтеграції людей з функціональними обмеженнями у фізичне і соціальне середовище. Такий стан речей передбачає врахування у функціонуванні державного механізму (наприклад, у структурі та спеціалізації медичних, освітніх, культурних, соціальних служб і закладів), виробництві (задоволення потреб у технічних засобах корекції і компенсації вад, препаратах, спеціальній продукції тощо), будівництві (приспосовання архітектурного простору, влаштування спеціальних споруд і пристроїв), транспорті, спеціалізації громадських організацій, інших сфер людської діяльності. Тому сучасний підхід до розуміння явища інвалідності не обмежується задоволенням потреб та вирішення проблем лише осіб з функціональними обмеженнями, а стосується і значної частини інших людей, багатьох аспектів соціального та економічного життя.

Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів визначають таке коло проблем, що виникають у осіб з функціональними обмеженнями у зв'язку з їх інтеграцією в суспільство:

1. Проблеми фізичної доступності. Так, у багатьох країнах прийняті стандарти в галузі будівництва громадських споруд і доріг, приватного житла, телефонних будок, туалетів і парків, які можуть бути доступними людям з фізичними і сенсорними обмеженнями.

2. Проблеми освіти. У розвинутих країнах сьогодні спостерігається тенденція навчати дітей-інвалідів у звичайних школах, що сприяє інтеграції інвалідів в суспільний простір. Разом з тим, є необхідність у спеціальних методиках, які враховують потреби людей з порушенням слуху, зору, мови. Спеціальне навчання необхідне й для розумово відсталих. Сьогодні спеціальне навчання в Україні – найбільш сприятлива форма здобуття освіти окремими категоріями інвалідів.

3. Проблеми зайнятості інвалідів. Зайнятість забезпечує суспільне визнання, можливості для інтеграції й самоствердження особистості. Активна підтримка інвалідів має здійснюватись через реалізацію таких заходів, як професійна підготовка, надання позик, субсидій малим підприємствам, укладання спеціальних контрактів і надання привілейованого права на виробництво, оподаткування та ін.

4. Проблеми підтримки прибутків і соціального забезпечення. В Україні розроблено нормативно-правову базу, що забезпечує виплату пенсій з причин інвалідності, пільгове оподаткування громадських підприємств інвалідів, пільгове забезпечення ліками, безкоштовний проїзд в транспорті, безкоштовне забезпечення їх засобами пересування. Проте, матеріальна забезпеченість людей з функціональними обмеженнями у державі є досить низькою. Причинами цього можна назвати кризове, нестабільне економічне становище, не достатня наповненість бюджету, низька правова та психологічна культура населення по відношенню до даної категорії та ін.

5. Підтримка прав на свободу особистості, особливо в питаннях статевих відносин, шлюбу, материнства і батьківства. Для вирішення даної проблеми пропонується:

- сприяти забезпеченню можливості проживати разом з сім'ями;
- надавати консультаційні послуги по плануванню сім'ї, інформувати про статеві функції організму, а також проблеми, спричинені інвалідністю;
- сприяти зміні негативних стереотипів, особливо відносно дівчат і жінок, у питаннях шлюбу, статевого життя і права мати дітей;

- інформувати інвалідів та їх сім'ї про те, як захистити себе від сексуальних та інших форм домагань.

6. Духовно-етичні проблеми. Перспективним є залучення людей з обмеженнями до розвитку культурних цінностей і художньо-естетичної діяльності. Озвучені книжки, друковані видання, написані простою мовою, чіткий формат і кольори для розумово-відсталіх, адаптовані теле- і театральні постанови для глухих – це великий крок у наданні інформації для тих, хто раніше такої можливості не мав. Заняття хореографією, музикою, літературою, театром, спортом сприяють виявленню здібностей, розвитку творчого потенціалу. Сюди ж відноситься і проблема організації дозвілля і відпочинку.

Перераховані групи проблем людей з функціональними обмеженнями не залишаються поза увагою української держави та суспільства в цілому. Так, за даними Міністерства соціальної політики України уряд України приділяє велику увагу виконанню своїх міжнародних зобов'язань відповідно до Конвенції ООН про права інвалідів. Поступово здійснюються конкретні кроки у напрямі поліпшення життя людей з інвалідністю. З 2012 року здійснено певні заходи та прийнято низку важливих нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію прав людей з інвалідністю та забезпечення їх повної участі у житті суспільства. Нині на розгляді у Кабінеті Міністрів знаходяться три проекти законів, що регламентують особливості доступу осіб з інвалідністю до освітніх послуг, передбачають запровадження стимулюючих механізмів для роботодавців з метою працевлаштування людей з інвалідністю, а також урегульовують інші важливі аспекти.

Безумовно, ще залишається велика кількість проблемних питань, які потребують вирішення та вжиття відповідних заходів. Йдеться насамперед про створення без бар'єрного середовища, відсутність достатньої статистичної інформації відносно людей з інвалідністю з ураженням органів зору, слуху, опорно-рухового апарату, з розумовою відсталістю і психічними розладами, потребує модернізації й розвитку програмне забезпечення Централізованого банку даних з проблем інвалідності. Та однією з найбільш важливих проблем і водночас одним з найголовніших завдань для нас нині є забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб із зони проведення АТО, серед яких також є люди з інвалідністю.

Не дивлячись на деякі зрушення по забезпеченню соціального захисту інвалідів у попередні роки, Україна перебуває по даному питанню на початковому етапі свого розвитку і робить перші кроки по наближенню до міжнародних стандартів [4; 5; 6]. Тому ще наявний великий спектр нагальних проблем та відсутній відповідний механізм у їх вирішенні.

У першу чергу, не розроблений і не впроваджений дієвий механізм втілення в життя прийнятих законів. Тому не виконуються вимоги законодавства щодо соціально-психологічного супроводу, професійної реабілітації, зайнятості та забезпечення життєдіяльності к всіх сферах існування [7; 8].

Формування ефективної системи мотивації до праці та професійної реабілітації є необхідною передумовою забезпечення продуктивної зайнятості та професійного навчання, перенавчання інвалідів і в цілому підвищення якості їх життя. Крім того, мотивацію діяльності можна успішно використовувати для регулювання ринку праці інвалідів, а саме: попиту, пропозиції, ціни робочої сили.

Проте як і раніше, так і нині проблемам трудової мотивації та професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями в Україні не приділяється достатньої уваги. Основна причина такого стану є стереотип пасивного інваліда, що вже давно склався в суспільстві. Здебільшого проявляється жалібно пасивне відношення до інваліда, як до людини, що фізично і психологічно не готова працювати у громадській сфері виробництва. Цьому сприяли зокрема тривале замовчування від суспільства справжніх масштабів проблем інвалідів, негласна соціальна ізоляція більшості із них. Здебільшого ці люди залишалися наодинці зі своїми проблемами і практично не перетинали порога місця проживання. Все піклування зводилося до надання грошової допомоги і частині з них – професійної освіти та робочих місць на державних підприємствах і в організаціях.

Особи з обмеженими фізичними можливостями з точки зору мотивації до праці являють собою дуже різномірну групу: у деяких з них ця мотивація достатньо висока, у деякого – ні, у деякого – відсутня взагалі. При цьому немає прямої залежності між рівнем мотивації до праці та ступенем або характером інвалідизації.

У певної частини осіб з інвалідністю спостерігається недостатній рівень мотивації до праці – і саме це є однією з головних перешкод до забезпечення їхньої трудової реабілітації та зайнятості. Причому в даному випадку більш коректно говорити не про низьку, а саме про недостатньо високу мотивацію, адже цим людям, порівняно з іншими необхідно подолати більше перешкод, прикласти більше зусиль для того, щоб працевлаштуватися й працювати. Отже, і мотивація до праці в них має бути вищою, ніж у інших.

Нами наведений орієнтовний перелік взаємопов'язаних мотивів (сміслів) трудової зайнятості, що можуть бути важливими для людини з інвалідністю:

1. Покращення матеріального стану.
2. Можливість спілкування з колегами по роботі, відчуття належності до трудового колективу.
3. Можливість самореалізації, отримання задоволення від праці.
4. Відчуття своєї корисності іншим людям.
5. Зміна соціального статусу людини з інвалідністю – отримання підстав для соціального визнання, самоповаги.

6. Можливість кар'єрного зростання.
7. Можливість встановлення близьких відносин, створення сім'ї.
8. Можливість урізноманітнити життя, зробити його змістовним, наповненим, тощо.

На нашу думку, в роботі з мотивування до праці осіб з інвалідністю необхідно запустити процеси активізації вже існуючої мотивації, що знаходиться у людини в неактуальному, "сплячому" стані, направити хід її думок у потрібному напрямі, необхідно створити такі умови, щоб вона відшукувала їх самостійно, визначилась щодо їх значення для себе.

Один з основних прийомів, що доповнює виявлення мотивів до зайнятості, є обговорення з людиною з інвалідністю відповідності її поточного професійного вибору життєвій перспективі. Якщо молода людина усвідомить, що її рішення щодо працевлаштування є однією із складових її "життєвого проекту", із більшою ймовірністю можна сподіватися на активність у пошуку роботи та вдале працевлаштування.

Також, на нашу думку, необхідно зупинитись на випадку, коли мотивація до працевлаштування є надвисокою, тобто коли для людини влаштування на роботу стає "питанням життя чи смерті", це призводить до надмірного напруження й стресу, адже кожна невдача у пошуку роботи викличе в неї велике розчарування. В результаті така людина може взагалі зневіритись, відмовитися від намірів працевлаштуватися. Отже, такій категорії осіб необхідно приділяти підвищену увагу в психологічній підтримці пошуку роботи.

Ще одним напрямом мотиваційної роботи може бути розгляд страхів осіб з обмеженими фізичними можливостями. Такі особи можуть не працювати та не виявляти активності у пошуку роботи через те, що їх лякають якісь аспекти майбутнього працевлаштування: неприйняття трудовим колективом, нездатність впоратися із виробничими завданнями, страх погіршення здоров'я, побоювання втратити пенсію (допомогу) тощо.

Висновки. Таким чином, формування мотивації до праці у осіб з обмеженими фізичними можливостями є досить складним процесом, кінцевою метою якого є ефективно працевлаштування інвалідів. Проте тільки два інваліда із ста відновлюють свою здатність до праці. Це спричиняє соціальну напругу, бідність, незахищеність, матеріальну і моральну деградацію осіб з обмеженими фізичними можливостями та їх сімей. Тому необхідною умовою досягнення сприятливого духовного стану розвитку нації, високого рівня соціальної зрілості і моральності суспільства є працевлаштування та професійна реабілітація інвалідів. Це зумовлює необхідність дослідження цих процесів та обґрунтування напрямів їх покращання, що є надзвичайно складною проблемою.

Література

1. Конвенція ООН про права інвалідів : офіційні видання // Офіційний Вісник України. – № 17 від 19.03.2010. – 799 с.
2. Боднарчук К. Напрямки удосконалення нормативно-правової бази для забезпечення зайнятості інвалідів / К. Боднарчук // Економіка України. – 2003. – № 11. – С. 69–73.
3. Кобець В. Трудова реабілітація інвалідів: потрібні увага та розуміння / В. Кобець // Охорона праці. – 2003. – № 4. – С. 44–46.
4. Про реабілітацію інвалідів в Україні : закон : [прийнято Верховною Радою 06.10.2005 р.] : офіц. вид. станом на 05 черв. 2009 року / Верховна Рада України. – К. : Парлам. вид-во, 2009. – 32 с.
5. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 48/96). – К. : ВГСПО «НАІ України», 2003. – 40 с.
6. Конвенція про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів № 159 : ратифіковано Законом № 624-IV від 06.03.2003).
7. Киктенко А.И. Технология саморазвивающего обучения студентов с инвалидностью: возможности, опыт, перспективы, (в контексте «Я концепции») / А.И. Киктенко // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : збірник наукових праць. – К. : Університет "Україна", 2004. – 448 с.
8. Про схвалення Концепції Державної цільової програми "Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів" на період до 2020 року : розпорядження КМ від 30 березня 2011 р. № 245-р (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 659 від 25.07.2012).
9. Скібінський Е. Нові обрії працевлаштування інвалідів / Е. Скібінський // Соціальний захист. – 2006. – № 11. – С. 13–14.

Надійшла 10.12.2015; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.